

торної техніки (дрібна техніка, стрибки, чергування штрихів legato і staccato тощо). Зауважимо, що фортепіанна фактура творів композитора зручна для дитячих рук, вона містить полегшені варіанти типових для В. Косенка фактурних формул. Крім того, усі технічні прийоми завжди підпорядковані художнім завданням й виступають виражальними засобами.

Отже, дитячі твори В. Косенка, і передусім його фортепіанний цикл «24 дитячі г'єси», і сьогодні не втратили актуальності. Ця музика є чудовим надбанням української дитячої фортепіанної літератури, що збагатить процес музично-естетичного виховання молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Claw.ru: Энциклопедия искусства. Детская музыка [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://ic-kust.claw.ru/shared/icks/2930.htm>
2. Алиев Ю. Б. Детская музыка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belcanto.ru/detskaya.html>
3. Асафьев Б. Русская музыка о детях и для детей : Избр. труды. – Т. 4. // Б. Асафьев. – М. : Изд. Академии Наук СССР, 1955. – С. 97–109.
4. Карась Г. Статика і динаміка жанру дитячої опери у творчості композиторів української діаспори ХХ ст. [Електронний ресурс]. – Вісник ДАККІМ № 2. – 2010. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2010_2/21.pdf.
5. Косенко В. Вибрані фортепіанні твори / ред.-упоряд. А. Корженевський ; вступ. ст. Ю. Малишева. – К. : Муз. Україна, 1980. – 55 с. – (Б-ка ДМШ).
6. О тех, кто пишет музыку для детей : Очерки об украинских композиторах [Текст]. – К. : Муз. Україна, 1987. – 115 с.
7. Олейник А. Косенко – детям [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://denysberezhenoy.com/berezhnaya/1class/kosenko_tvorchist.html.
8. Олійник О. В. Косенко [Текст] : популярний нарис. – К. : Муз. Україна, 1989. – 62 с.
9. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. – К. : Початкова школа, 2006. – 432 с.

УДК 371.38

ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ*

Наталія Гороховська,

учитель-методист, учитель музики спеціалізованої школи № 49 (м. Київ)

Запропонований матеріал є продовженням статті, вміщеної в попередньому номері. Автор розповідає, як працювати над строем і ансамблем, розкриває методи й прийоми вокально-хорової роботи з учнями початкових класів та методику розумування пісні.

Ключові слова: вокально-хорова робота, стрій, ансамбль, методи вокально-хорової роботи.

Хорові навички групуються у два розділи – *стрії* і *ансамбль*. **Хоровий стрій** забезпечується унісоном окремої партії (усього хору), єдиною вокальною манерою формування голосних і приголосних звуків, швидкою реакцією на диригентський жест. Особлива увага звертається на розвиток чуття ладу: спів окремих ступенів, інтервалів, звукорядів, тризвуків, спів із закритим ротом, починаючи з середнього регістру на піано, що забезпечує більш точне інтонування. У своїй роботі я застосовую прийом «*Чую не себе, а свого сусіда*». Стрій удоскона-

люється у процесі «вспівування», поглибленого і тривалого вивчення музичного твору, зручної тональності для співу, – я пояснюю учням, що звук і текст пісні має «лягти» на голос, тому треба постійно співати й працювати над однією піснею. Також стрій забезпечується емоційним настроєм хористів – коли мої хористи виступають на сцені, вони активізуються і співають навіть краще, ніж на репетиціях.

Ансамбль хору полягає в узгодженості, злагодженості хорового звучання. **Динамічний ансамбль** перед-

* Продовження. Початок див.: «Мистецтво та освіта», 2012, № 2, с. 51–53.

бачає рівновагу в силі звучання хорових партій чи в середині кожної партії як наслідок звука кожного співака. Щоб досягти динамічного ансамблю, я саджаю добре і недостатньо гарно інтонуючих дітей через одного, а інколи – окремими рядами чи групами, залежно від якості інтонування чи за характером звучання їхніх голосів: високі, середні, низькі, – це дає мені можливість диференціювати свою роботу з кожною групою учнів. Виконання пісень здійснюється як усім класом, так і групами. Тут я використовую **елемент гри – змагання**. Учні, які співають погано, чують правильний спів хористів своєї групи й інтонаційно підлаштовуються до них.

Ритмічний ансамбль – чітке виконання співаками ритмічного рисунка пісні. Ритмічному ансамблю сприяє виконання пісень з танцювальними рухами, плесками, крокуванням, поворотами, притупами, грою на дитячих музичних інструментах.

Темповий ансамбль означає одночасність дихання, ритму, вимови тексту – відповідно до жестів диригента. Формування темпового ансамблю забезпечується завдяки повному контакту хору з диригентом. З перших уроків варто привчити дітей до диригентських жестів і давати установки: «Починаємо співати разом по руці вчителя», «Закінчуємо співати разом по руці вчителя», «Уважно слідкуйте за характером жесту» тощо.

Дикційний ансамбль – уміння активно, чітко і ясно вимовляти слова пісні, однаково коротко проговорювати приголосні, округляти голосні, одночасно і ясно проспівувати закінчення слів. Цьому допомагають різноманітні ритмічні вправи, скоромовки.

Тембровий ансамбль залежить від тембрових якостей окремих співаків, тому важливо привчити дітей слухати одне одного – прийом «Послухай свого товариша».

Щоб виробити ансамбль хорової партії та всього хору, **навчаю дітей:**

- прислухатися до інших хорових партій, щоб силою свого звука урівноважуватися в загальній хоровій звучності, – це сприяє виробленню загального ансамблю;
- вслухатися в мелодію своєї партії, щоб силою звука і тембром зливатися з нею. Таке виконання сприяє виробленню ансамблю хорової партії;
- стежити за диригентськими рухами, розуміти й чітко виконувати вимоги диригента. Це сприяє виробленню ансамблю хорової партії та хору в цілому.

Методи та прийоми навчання співу. На уроках музики я застосовую такі **основні методи:**

Метод показу – дозволяє навчати дітей природним шляхом, застосовуючи власний приклад. Діти цього віку більш схильні до наслідування, тому мій показ має бути правильний, красивий і виразний, наближений до дитячих голосів. Молодшим школярам, особливо першо-

класникам, я маю показувати все дуже чітко й точно – якість звука, необхідні штрихи, коли слід брати дихання, логіку розвитку музичної фрази. Інколи спрощую бажану якість співу. Постійно пояснюю дітям, на що треба звернути увагу, підкріплюю свій показ малюнками-ілюстраціями, музичним записом. У цьому методі використовую **прийоми:** «Учитель співає – діти слухають», «Учні співають разом з учителем», «Учні співають – учитель слухає», «Пісні-малюнки».

Репродуктивний метод навчання співу полягає у відтворенні учнями співацького звука й повторенні способів роботи голосового апарату відповідно до пояснення й показу вчителя. Цей метод я застосовую на початкових етапах роботи над піснею, а також прийоми: «Пісні-малюнки», «Співаємо разом», «Співають дівчатка», «Співають хлопчики», «Співаємо рядочками».

Евристичний метод навчання співу доцільно використовувати, коли учні мають сформовані вокально-хорові навички та можуть вдаватися до пошуку звучання, яке відповідає емоційно-образному змісту пісні. Цей метод я застосовую на прикінцевих етапах роботи над піснею. Прийоми: «Прикрасимо пісню», «Співаюча квіточка», «Співаємо ланцюжком», «Співаємо соло», «Відтворимо характер куплетів» тощо.

Фонетичний метод навчання співу найбільш поширений у вокальній педагогіці, суть його полягає в акцентуванні на мовному досвіді дітей, мовних стереотипах. Фонетичний метод ґрунтується на активній роботі артикуляційних органів – частини голосового апарату, який підпорядкований свідомості дитини. Цей метод я застосовую постійно на кожному уроці (фонетичні вправи, розспівки, робота над текстом пісні, робота над виразним співом).

На уроках музики я також використовую ще й такі **прийоми:**

Прийом атакуння верхнього регістру дитячого голосу – допомагає в роботі з неточно (нечисто) співаючими дітьми. Учні пропонуються послухати мелодію у верхньому регістрі (наприклад, «кування зозулі»), проспівати в уяві, потім – із закритим ротом. При цьому спів дітей супроводжується показом рукою напрямку мелодії (учитель і учень), звільнення нижньої щелепи, гортані (учень).

Прийом активізації слухової уваги – заохочення найменших успіхів, що створює позитивний емоційний тонус, підвищує працездатність. Дітям, які не проявляють особливого інтересу до співу, можна запропонувати заспівати разом з учнем, який добре співає біля дошки, супроводжувати свій спів грою на дитячих музичних інструментах, позмагатися у співі з товаришем.

Приєм проспікування звука допомагає в активізації слухової уваги учнів, проспіванні звука, музичної фрази про себе. Беззвучна артикуляція активізує голосоутворюючі органи, моделюється правильною звучання.

Приєм «Чую вчителя, чую товариша» допомагає в роботі з неточно співаючими учнями. Я саджаю таких учнів ближче до себе, а також поруч із учнями, які правильно співають. Ці діти чують і спів учителя, і спів інших дітей. Завдяки такому прийому мені легше стежити за їхнім співом і вчасно виправляти помилки.

Вправи для розспівування та їхні особливості. Вокально-хорові навички формуються в процесі вивчення пісенно-хорового репертуару та з допомогою **спеціальних вокальних вправ**, які завдяки своїй стислості та багатофункціональності дають можливість повторити їх багато разів і тим самим закріпити певну навичку. Також завдяки різній дидактичній спрямованості вони дозволяють тимчасово акцентувати увагу дітей на потрібному для них умінні. Окремі вправи-розспівування будуються за принципом діатонічних і хроматичних секвенцій у висхідному й низхідному русі. Подібні вправи є в книгах А. Єгорова, В. Соколова, Г. Струве, О. Равінова та ін. Для розспівування можна скористатися **найрізноманітнішими вправами**: на настроювання; на розвиток вокально-хорових навичок; вправами, побудованими на основі мелодій пісень; вправами для сольфеджування та ін. Розгляньмо їх.

Вправи на настроювання хору. Їхнє завдання – допомогти увійти у сферу тональності, запам'ятати тоніку, стійкі ступені та втримати їх у пам'яті. В основі вправ – виконання стійких ступенів та звуків. Проведення настроювання може виглядати так: **1.** Учитель грає тоніку – учні повторюють, грає тризвук – учні повторюють. **2.** Учитель грає тоніку – учні виконують і тоніку, і тризвук.

Вокально-хорові вправи:

1. Вправа зі співу закритим ротом заданого звука (м...) на легкість і вільність звуковибудови.

2. Спів на заданій висоті різних голосних (а, е, і, о, у) на округлення голосних. Вироблення округлого звука можна поєднати з імпровізованим завданням: кожен стовпчик вірша можна співати на звуках мажорного звукоряду, округлюючи звук, рухаючись при цьому поступово вгору чи вниз. Вірш Емілії Саталкіної, який передає співзвучність голосних звуків:

Співучі звуки

Звуки є голосні, чом вони так звучать?

Бо з грудей, мов пісні, вільно, легко ллються.

З пелюшок у та а любо вимовляти.

Недаремно ж уа тягнуть немовлята.

А малий віслючок, хвостик й спинка сива,

Поверта язичок і виводить іа.

Соловейко *тьох-тьох* розсипа в садочку.

До душі йому о – кругле, як віночок.

Я – усіх звеселя. А чому? Це ясно:

Заспівай *ля-ля-ля* – буде гарний настрій...

Інші є голосні – ти їх пригадаєш,

Поскладаєш пісні, з класом заспіваєш.

Скільки ж букв голосних? Забувать не треба:

Стільки пальців усіх на руках у тебе.

3. Вправа на активізацію роботи артикуляційного апарату – спів на одному звуці – *ма, ме, мі, мо, му; ра, ре, рі, ро, ру; бра, бре, бри, бро, бру...* і т. д.

4. Вправа для дихання, для протяжного звука.

5. Вправа зі співом мажорного й мінорного тризвука (приєм *staccato* і *legato*).

6. Вправа на рухливість голосу, побудована на мажорному звукоряді, – у низхідному й висхідному напрямках.

7. Вправа на розвиток легкості й рухливості голосу.

8. Вправа для зміцнення й розширення діапазону голосу.

9. Вправа «Від шепоту до крику» може продемонструвати динамічні можливості голосу, одночасно познайомити учнів з поняття *crescendo*: учні промовляють цифри «раз, два» – пошепки, «три, чотири» – тихим голосом, «п'ять, шість» – середнім голосом, «сім, вісім» – голосно, «дев'ять!» – дуже голосно, «десять!!!» – кричать.

10. «Пісня-рівнялка» допомагає в роботі над унісоном на одному звуці:

«Тихо, ніжно і уважно, заспіваймо разом всі,

Щоб тоненько задзвеніли наші юні голоси».

Вправи-розспівування на основі мелодії пісні.

Цей вид вправ містить окремі фрази з пісень, у яких є «важкі» для учнів місця. Уривки пісень виділяю в поспівки-вправи для спеціальної роботи і співаю з учнями на складі, слова – залежно від труднощів (висока теситура, складний текст, стрибки, складний ритм тощо).

Вправи для сольфеджування поєднують із практичними видами роботи (вивчення музичної грамоти через роботу над нотним текстом).

У цілому розспівування проводиться не більше 3–5 хвилин, співати вправи краще стоячи, тоді співацький апарат перебуває у стані більшої активності.

Методика розучування пісні

У процесі розучування пісні закладається фундамент музичної культури дітей – розвивається увага, слух, пам'ять, збагачується емоційно-образна сфера. Розучування пісні я проводжу за наступними етапами. Перший етап – **ознайомлення з піснею**, мета – захопити учнів піснею, викликати бажання її виконувати, допомогти відчувати її, зрозуміти зміст.

1. Вступне слово вчителя про пісню. Можна також після виконання пісні вчителем поставити запитання учням – про що пісня, про які події чи героїв у ній розповідається тощо. Форма вступного слова може бути різною – поетичний рядок або фрагмент літературного твору, загадка, демонстрація картини чи початок історії – головне, щоб у дітей пробудився інтерес, цікавість до твору, який вони слухатимуть.

2. Художній показ пісні (пісню виконав вчитель або вона звучить у грамзапису). Останнім часом спостерігається тенденція: учитель майже не підходить до музичного інструмента – увесь час використовує грамзапис. Водночас саме високохудожнє виконання пісні вчителем якнайкраще пробуджує почуття дітей, настроює їх на образи твору, викликає думки й власні судження, якими хочеться поділитися з іншими, адже вчитель через своє виконання доносить і свої думки та враження учням.

3. Бесіда про виконану пісню (звертаю увагу дітей, як звучала пісня (характер пісні), як це співвідноситься з тим, про кого розповідається в пісні тощо). Традиційно в бесіді про виконану пісню домінує вчитель. Однак, використавши можливості евристичної бесіди, учитель може залучити до бесіди якомога більше школярів і цим активізувати їх висловлюватися, а отже, більш осмислено підходити до подальшого розучування та виконання пісні.

4. Словникова робота (пояснення нових чи незрозумілих слів, смислове значення окремих слів).

5. Розучування літературного тексту (прийом «Пісні-малюнки»).

6. Робота над дикцією.

Примітка: у 1-му класі текст пісні вчимо на слух, а у 2–4-х класах пропонуємо учням посібники, плакати, нотні записи на дошці з нотами й друкованим текстом.

Другий етап – робота над піснею – складається з вивчення музичної партії та засвоєння літературного тексту. Приділяю основну увагу осмисленню головної думки твору, виявляємо разом з учнями образний зміст окремих куплетів чи всієї пісні. Ще раз виразно читаємо текст, потім виразно проспівуємо його. Працюємо над ритмом пісні.

1. Повторення тексту пісні (прийом «Пісні-малюнки»).

2. Розучування музичного тексту за фразами (метод показу, прийоми: «Вчитель співає – діти слухають», «Учні співають разом з учителем», «Учні співають – учитель слухає»).

3. Робота над ритмом пісні, визначення довгих і коротких звуків (проплескування або простукування ритмічного малюнка пісні, виконання ритму пісні із застосуванням дитячих музичних інструментів).

4. Робота над складними місцями пісні (розспівування голосних, інтервальні стрибки, високі звуки тощо).

Третій етап – технічна робота над піснею. На цьому етапі я проводжу бесіду, під час якої учні самостійно з'ясовують різницю і схожість між фразами. Визначаю засоби музичної виразності. Застосовую індивідуальний та груповий спів. Проводжу роботу над виразним виконанням пісні. Виявляю окремі недоліки й показую, як треба правильно співати певні фрази пісні.

1. Повторення тексту пісні (прийоми: «Співаємо разом», «Співають дівчатка», «Співають хлопчики», «Співаємо рядочками»).

2. Робота над музичним текстом за фразами (прийом «Співаюча квіточка» – кантилений спів, спів на стакато, розспівування голосних).

3. Визначення засобів музичної виразності в пісні (прийоми: «Прикрасимо пісню», «Пісня, як дівчина, любить прикраси»): динамічні відтінки, темп, регістр тощо.

4. Техніка виконання пісні кожного учня (прийоми: «Співаємо ланцюжком» – виявляю окремі недоліки співу й показую, як треба правильно співати; «Співаємо соло» – звертаю увагу на правильний спів окремих учнів).

5. Танцювальні рухи, жести рукою (оплески, притупи, повороти тулуба праворуч, ліворуч тощо, показ окремих слів пісні рукою, придумування своїх рухів тощо).

6. Емоційне виконання пісні (передати веселий, радісний чи сумний настрій пісні. Підібрати найвлучніше слово, що характеризує настрій пісні й виразити характер у виконанні).

Четвертий етап – робота над художнім образом пісні – є завершальним у роботі над піснею, де відбувається шліфування тексту, робота над виразним, емоційним виконанням пісні в колективі.

1. Повторення тексту пісні (методичні прийоми – пісню виконує «Хор», «Група», «Дует», «Тріо», «Соло»).

2. Художнє виконання пісні (максимальна увага на динамічні відтінки, темп, емоційність, виразність виконання, танцювальні рухи, жести рук тощо).

Рекомендації для подальшої роботи над удосконаленням вокально-хорових навичок. Початковий етап вокально-хорової роботи з учнями можна проводити і таким чином:

1. Провести діагностику на визначення рівня музичних здібностей дитини (попросити виконати знайому пісню в супроводі інструмента та без нього, простукати ритм, повторити незнайому послівку). Результати занести в довільно складену педагогом таблицю, що враховує такі компоненти музичного розвитку дитини: музичний слух; музичний ритм; музичну пам'ять.

2. Клас поділити на три інтонаційні групи: перша – учні, які інтонують мелодію без підтримки музичного ін-

струмента, співають дзвінким, природним звуком з діапазоном не менше сексти (ре-сі першої октави); друга група – учні зі звуженим діапазоном, нестабільної інтонації; третя група – «гудошники».

Протягом подальшої роботи, у кінці навчального року, можна перевірити школярів і побачити, які зміни відбулися в процесі систематичної вокально-хорової роботи. У наступних класах учитель має повну картину: з яким учнем треба більше попрацювати, у кого відбулися зміни в кращий бік, хто удосконалив свої співацькі навички.

Висновки. Спів приносить учням радість тільки тоді, коли їх не примушують співати, коли вони проявляють до співу інтерес, люблять співати самі, без натиску. Для того, щоб сформувати такий інтерес і стійке бажання, потрібні знання й уміння, неабияке захоплення своєю працею і самого педагога, а також методичні напрацювання й творчий підхід до роботи.

УДК 372.878

ЛЕГЕНДАРНА ПІСНЯРКА МАРУСЯ ЧУРАЙ

*Наталія Лисенко,
учитель музики, Олександрійська гімназія (м. Київ)*

Розроблений автором урок музики в 4-му класі на основі пісень Марусі Чурай, легенд і присвячених їй літературних творів розкриває учням риси піснярки як людини і як творчої особистості.

Ключові слова: урок музики, 4-й клас, Маруся Чурай, пісня «Засвіт встали козаченьки».

Мета уроку: ознайомити учнів з творчістю Марусі Чурай; розширити уявлення про життя і творчість М. Лисенка; розвивати вокальний діапазон учнів, навички вокалізації складів, чіткої дикції; виховувати любов до українських пісень, до рідної землі.

Хід уроку

I. Вхід учнів до класу під «Запорізький марш» Є. Адамцевича.

II. Організаційний момент.

Учитель. Що можна сказати про музику, яка щойно звучала? (Учні визначають характер твору, засоби виразності, які створюють музичний образ).

Наш урок розпочався із «Запорізького маршу» композитора Є. Адамцевича не випадково. Сьогодні ми перенесемося у часи запорізького козацтва, і до нас завітає один гість... (Учитель демонструє на інтерактивній дошці картину Ф. Красицького «Гість із Запоріжжя», не називаючи її, й пропонує обговорити сюжет картини, зображених на ній персонажів, звертає увагу учнів на речі, які належать козакові, з'ясує їхнє призначення). Ви

ЛІТЕРАТУРА

1. Зеленецька І. Методика роботи вчителя музичного мистецтва з учнями, які нечисто співають // Музичний керівник. – 2010. – Жовтень. – С. 20–24.
2. Кацер О. В. Игровая методика обучения пению. – СПб., 2005.
3. Козлова М. Б. Вокальные упражнения как способ формирования певческих навыков у учащихся младшего и среднего возраста. – Электронный ресурс: <http://festival.1september.ru/articles/574865>.
4. Леонтович М. Практичний курс навчання співу в середніх школах України. – К., 1969.
5. Хлебникова Л. О. Методика хорового співу в початковій школі. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006.
6. Щур М. В. Шкільний хор. / М. В. Щур. – Тернопіль – Харків : Ранок, 2010. – 96 с.

правильно визначили, що наш гість прибув із Запорізької Січі. Він вирішив поставити вам декілька запитань:

1. Як запорізькі козаки ставилися до музики? (Запорізькі козаки обожнювали музику, вважали, що музичні інструменти створив і подарував їм Бог).

2. Який музичний інструмент козаки вважали священним? (Кобзу).

3. Який музичний інструмент належав до клейнодів Запорізької Січі? (Литаври).

4. Які ще музичні інструменти часів козацтва ви знаєте? (Бандура, сурми, барабани, бубни).

5. Назвіть народну картину, на якій зображено козака з музичним інструментом. («Козак Мамай»).

Словничок. Клейноди – відзнаки, атрибути і символи військової влади й окремих військових та цивільних урядів в Україні в XV–XVIII ст. До них належали – булава, корогва (прапор), значок (малий прапор), печатка, гармати, литаври, сурми. Клейноди були військові (державні), січові, полкові, паланкові, сотенні, курінні тощо.